

تعریف تواضع

تواضع از ماده «وضع» به معنای فرو نهادن است. در مورد زنانی که مولود خود را به دنیا می آورند، «وضع حمل» گفته می شود و درباره کسی که خسارت و زیان دیده، واژه «وضیعة» به کار می رود و هنگامی که به عنوان یک صفت اخلاقی به کار می رود، «مفهومش این است که انسان خود را پایین تر از آنچه موقعیت اجتماعی اوست، قرار دهد»^۱

گاه تواضع به معنای تذلل و خضوع و فروتنی و تسلیم تفسیر شده است. مرحوم نراقی می فرماید:

«تواضع عبارت است از شکسته نفسی که نگذارد آدمی خود را بالاتر از دیگری ببیند و لازمه آن کردار و گفتار چندی است که دلالت بر تعظیم دیگران و اکرام ایشان می کند»^۲
... به هر دو معنی، در روایات اشاره شده است که به نمونه هایی اشاره می شود:

امام باقر علیه السلام فرمود: «التَّوَّاضُعُ الرِّضَا بِالْمَجْلِسِ دُونَ شَرْفِهِ وَأَنْ تُسَلِّمَ عَلَى مَنْ لَقِيتَ وَأَنْ تُتْرَكَ الْجِرَاءَ وَإِنْ كُنْتَ مُحِقًّا»^۳ تواضع

۱. پیام قرآن، ص ۷۷.

۲. معراج السعادة، ص ۳۰۰.

۳. بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۱۷۶.

البته چنان‌که مرحوم فیض می‌گوید: «تواضع مانند سایر صفات، دارای افراط و تفریط و حد وسط است. حد افراط «تکبر» و حد تفریط «پذیرش ذلت و پستی» و حد وسط «تواضع» است. آنچه فضیلت محسوب می‌شود و قابل ستایش است، همان کوچکی کردن بدون پذیرش پستی و ذلت است.»^۳

اهمیت تواضع

به همان نسبتی که تکبر زیان‌آور و خطرناک است، تواضع لازم و مفید است؛ لذا در آیات و روایات از اهمیت زیادی برخوردار است که به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

۱. دستور تواضع به شخص پیامبر ﷺ

با اینکه پیامبر خاتم ﷺ میرای از تکبر و غرور بوده است، با این حال، به جهت اهمیت تواضع، خداوند به او

آن است که به کمتر از جایگاه شایسته خود در مجلس، قانع باشد و هر گاه کسی را ملاقات کردی، در سلام پیشی بگیری و جر و بحث را رها کنی، هر چند حق با تو باشد.»

امام رضا علیه السلام فرمود: «التَّوَّاضِعُ أَنْ تُغْفَى النَّاسَ مَا تُحِبُّ أَنْ تُغْفَا؛^۱ فروتنی این است که آنچه را دوست داری مردم به تو عطا کنند، به آنها عطا کنی.»

و در روایت دیگر از حضرت سؤال کردند: «حد تواضع که اگر انسان آن را انجام دهد، متواضع محسوب می‌شود، چیست؟ فرمود: تواضع درجات و مراحلی دارد؛ یکی از مراحل آن این است که انسان قدر و موقعیت نفس خویش را بداند و در همان جایگاه با قلب سلیم [و پذیرش درونی] جای دهد و دوست نداشته باشد کاری درباره کسی انجام دهد، مگر همانند کارهایی که درباره او انجام می‌دهند. هر گاه بدی از کسی ببیند، آن را با نیکی پاسخ دهد. خشم خود را فرو برد و از گناهان مردم بگذرد و آنها را مورد عفو قرار دهد. خداوند نیکوکاران را دوست دارد.»^۲

۱. الکافی، ج ۲، ص ۱۲۴، ح ۱۳؛ منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۶.

۲. الکافی، ج ۲، ص ۱۲۴: «وَمَا خَدَّ التَّوَّاضِعُ الَّذِي إِذَا فَعَلَهُ الْعَبْدُ كَانَ مُتَوَاضِعًا فَقَالَ التَّوَّاضِعُ ذَرَجَاتُ مِنْهَا أَنْ يَغْرَبَ الْمَرْءُ قَدْرَ نَفْسِهِ فَيَنْزِلُهَا مَنَزَلَتَهَا بِقَلْبٍ سَلِيمٍ لَا يَجِبُ أَنْ يَأْتِيَ إِلَى أَحَدٍ إِلَّا بِمِثْلِ مَا يُؤْتِي إِلَيْهِ إِنْ رَأَى سِنَّةَ ذَرَأَتِهَا بِالْحَسَنَةِ كَمَا ظَمَّ السَّعِينُ عَابِ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُخْسِنِينَ.»

۳. المحجة البيضاء، ج ۶، ص ۲۷۱، با تلخیص.

فَأِنَّهُ مِنْ أَكْثَرِ الْعِبَادَةِ؛^۴ بر تو باد به تواضع که برترین عبادت است.»

۵. برترین نسب

علی عليه السلام فرمود: «لَا حَسَبَ كَالْتَوَاضِعِ؛^۵ نسبی [در برتری] مانند فروتنی نیست.»

۶. نعمتی که بدخواه ندارد

امام حسن عسکری عليه السلام فرمود: «التَّوَّاضِعُ نِعْمَةٌ لَا يُحْسَدُ عَلَيْهَا؛^۶ تواضع نعمتی است که سبب حسادت دیگران نمی شود.»

۷. مباحات خدا به متواضعان

پیامبر اکرم صلى الله عليه وآله وسلم فرمود: «خداوند به پنج دسته [از انسانها] به فرشتگان مباحات می کند: به رزمندگان [راه خدا]، فقرا [بی که دین را به دنیا نمی فروشند]، کسانی که به خاطر خدا تواضع می کنند، ثروتمندانی که بی منت به مستمندان کمک می کنند و کسانی که

دستور ویژه به تواضع در مقابل مؤمنان می دهد؛ آنجا که می فرماید: «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ؛^۱ [ای پیامبر!] بال و پر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می کنند، بگستر [و نسبت به آنها تواضع و مهربانی کن].»

۲. تواضع، نشانه بندگی

«وَ عِبَادَةُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا؛^۲ [بندگان] [خاص خدای] رحمان، کسانی هستند که با آرامش [و بی تکبر] بر زمین راه می روند و هنگامی که جاهلان آنها را مخاطب سازند [و سخنان نابخردانه گویند]، به آنها سلام می گویند [و با بی اعتنایی و بزرگواری می گذرند].»

۳. حلاوت عبادت

پیامبر اکرم صلى الله عليه وآله وسلم فرمود: «مَالِي لَأَأْزِي عَلَيْكُمْ حَلَاوَةَ الْعِبَادَةِ قَالُوا وَ مَا حَلَاوَةُ الْعِبَادَةِ قَالَ التَّوَّاضِعُ؛^۳ چه شده که شیرینی عبادت را در شما نمی بینم؟ عرض کردند: شیرینی عبادت چیست؟ فرمود: تواضع است.»

۴. بزرگ ترین عبادت

علی عليه السلام فرمود: «اعْلَيْكَ بِالتَّوَّاضِعِ

۱. شعراء / ۲۱۵.

۲. فرقان / ۶۳.

۳. منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۶، ح ۶۵۳۶.

محجة البيضاء، ج ۶، ص ۲۲۲.

۴. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۱۹، ح ۵.

۵. نهج البلاغة، حکمت ۱۱۳.

۶. تحف العقول، ص ۳۶۳.

جدل و جر و بحث را رها کند؛ هر چند حق با او باشد. و دوست نداشته باشد که بر تقواستایش شود.»

اقسام تواضع

همچنان که در تعریف تواضع اشاره شد، تواضعی که همراه با ذلت و پستی باشد، نه تنها ممدوح نیست، بلکه مذموم است. همین طور تواضع در مقابل ثروتمندان به خاطر ثروت آنها، از بدترین حالات انسان شمرده می شود.

علی علیه السلام فرمود: «مَنْ أَتَى غَنِيًّا فَتَوَاضَعَ لَهُ لِعِنَاةِ ذَهَبٍ ثَلَاثًا دِينَ؛ کسی که در نزد ثروتمندی برود و در برابر او به خاطر ثروتش تواضع کند، دو سوم دین خویش را از دست داده است.»

و همچنین تواضع در مقابل کافران ممنوع است؛ چنان که قرآن کریم می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى

در خلوت از خوف خدا گریه می کنند.»^۱

نشانه های تواضع

در لا به لای روایات پیش گفته و تعریفهایی که از تواضع ارائه گردید، به برخی نشانه های تواضع نیز اشاره شد. در ضمن روایات دیگر نیز به اهم نشانه ها اشاره می شود:

۱. ابتدا به سلام کردن؛ ۲. پایین مجلس نشستن؛ ۳. ریا و سمعه را ناخوش داشتن؛ چنان که علی علیه السلام فرمود: «ثَلَاثٌ هُنَّ رَأْسُ التَّوَاضُعِ أَنْ يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ مَنْ لَقِيَهُ وَ يَرْضَى بِالذُّونِ مِنْ شَرَفِ الْمَجْلِسِ وَ يَكْرَهُ الرِّيَا وَ السَّمْعَةَ؛^۲ سه چیز است که سرآغاز [و نشانه های] تواضع است: ابتدا به سلام کردن به کسی که با او برخورد می کند، رضایت دادن به نشستن پایین مجلس و ریا و سمعه را ناخوش داشتن.»
۴. ترک جدل؛

۵. از ستایش گریزان بودن؛ چنان که امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّ مِنَ التَّوَاضُعِ ... أَنْ يَتْرَكَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا وَ لَا تُحِبُّ أَنْ يُحْمَدَ عَلَى التَّقْوَى؛^۳ به راستی از [نشانه های] تواضع آن است که...

۱. مکارم الاخلاق، ص ۵۱.

۲. کنز العمال، متقی هندی، ح ۸۵۰۶.

۳. بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۱۱۸، ح ۳.

۴. نهج البلاغة، حکمت ۲۲۸.

تمام زوایای زندگی فردی و اجتماعی انسان را در بر می‌گیرد، به همان نسبت تواضع نیز برای زندگی فردی و اجتماعی انسان مفید و ثمربخش است که به اهم فواید آن اشاره می‌شود:

۱. تمام خوبیها

امام صادق علیه السلام فرمود: «التَّوَّاضُّعُ أَضْلُ كُلِّ خَيْرٍ نَفِيسٍ وَمَرْتَبَةٍ زَفِيعَةٍ؛^۴ تواضع ریشه هر کار نیک و با ارزش و مقام والایی است.»

۲. قبولی عبادات

آن حضرت در ادامه فرمود: «وَمَنْ تَوَّاضَعَ لِلَّهِ شَرَفَهُ اللَّهُ عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ... وَ لَيْسَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عِبَادَةٌ يَقْبَلُهَا وَيَرْضَاهَا إِلَّا وَ بَائِبَهَا التَّوَّاضُّعُ؛^۵ و هر کسی برای خدا تواضع کند، خداوند او را بر بسیاری از بندگانش شرافت می‌بخشد... و هیچ عبادتی برای خدا مورد رضا و قبول نخواهد بود، مگر اینکه باب آن تواضع است.»

۱. مائده/۵۴.

۲. مکارم الاخلاق، ص ۵۱.

۳. منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۶.

۴. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۲۱.

۵. همان.

الْكَافِرِينَ؛^۱ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما از آیین خود باز گردد، [به خدا زیانی نمی‌رساند و] خداوند به زودی جمعیتی را می‌آورد که آنها را دوست دارد و آنان [نیز] او را دوست دارند. در برابر مؤمنان متواضع و در برابر کافران سرسخت و نیرومندند.»

معیار کلی برای تواضع مثبت و قابل تأیید این است که تواضع برای خدا باشد، مانند: تواضع در مقابل مؤمن به خاطر ایمانش، تواضع در مقابل فقیر و عالم و... به خاطر رضای خداوند؛ چنان‌که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «خداوند به پنج دسته از فرشتگان مباحثات می‌کند... [از جمله:] وَالَّذِينَ يَتَوَاضَعُونَ لِلَّهِ تَعَالَى؛ و کسانی که به خاطر خدا تواضع می‌کنند.»^۲

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همچنین فرمود: «إِنَّ أَفْضَلَ النَّاسِ عَبْدًا مَنْ تَوَّاضَعَ عَنْ رِفْعَةٍ؛^۳ به راستی برترین مردم از نظر بندگی کسی است که از موقعیت بالا فروتنی کند.»

فواید و منافع تواضع

به همان نسبتی که زیانهای تکبر

۳. بلند مرتبگی

علی علیه السلام فرمود: «بِالتَّوَّاضِعِ تَكُونُ الرَّفْعَةُ؛^۱ تواضع انسان را بالا می برد.» و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ التَّوَّاضِعَ يَزِيدُ صَاحِبَهُ رِفْعَةً فَتَوَّاضِعُوا يَرْفَعِكُمُ اللَّهُ؛^۲ به راستی فروتنی باعث زیادی بالا رفتن صاحبش می شود. پس فروتنی کنید که خداوند شما را بالا برد.»

البته رفعت مقام متواضع به اندازه تواضع او نیست، بلکه همراه با عنایت و عظمت و بزرگی خداوند است. امام کاظم علیه السلام فرمود: «وَاعْلَمَنَّ أَنَّ اللَّهَ لَمْ يَرْفَعْ الْمُتَوَاضِعِينَ بِقَدْرِ تَوَاضُعِهِمْ وَلَكِنْ رَفَعَهُمْ بِقَدْرِ عَظَمَتِهِ وَمَجْدِهِ؛^۳ و بدان که خداوند متواضعین را به اندازه تواضعشان بالا نمی برد، بلکه به اندازه عظمت و بزرگی خود، آنها را بالا می برد.»

رسول اکرم صلی الله علیه و آله در حدیث دیگر فرمود: «مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ فَهُوَ فِي نَفْسِهِ ضَعِيفٌ وَفِي أَعْيُنِ النَّاسِ عَظِيمٌ وَمَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ اللَّهُ فَهُوَ فِي أَعْيُنِ النَّاسِ ضَعِيفٌ وَفِي نَفْسِهِ كَبِيرٌ؛^۴ کسی که برای خدا فروتنی کند، خدا او را بالا می برد. پس او در نزد خویش ناتوان و ناچیز است، ولی در دید مردم بزرگ جلوه می کند. و

کسی که تکبر ورزد، خدا او را پایین می آورد. پس او در چشم مردم کوچک است و در نزد خود [به خیالش] بزرگ جلوه می کند.»

زینت انسانهای بزرگ و بلندمرتبه نیز فروتنی است؛ چنان که علی علیه السلام فرمود: «زِينَةُ الشَّرِيفِ التَّوَّاضِعُ؛^۵ زیبایی [انسان] بزرگوار در فروتنی است.»

۴. دانش و حکمت

از حضرت مسیح علیه السلام نقل شده است که: «بِالتَّوَّاضِعِ تُعْمَرُ الْحِكْمَةُ لَا بِالتَّكْبِيرِ كَذَلِكَ فِي السَّهْلِ يَنْبُتُ الزَّرْعُ لَا فِي الْجَبَلِ؛^۶ به وسیله تواضع [مزرعه] علم و دانش آباد می شود، نه با تکبر؛ همان گونه که زراعت در زمین نرم و هموار می روید، نه بر روی کوه.»

از امام کاظم علیه السلام همان مضمون به صورت کامل تری نقل شده است: «إِنَّ

۱. فهرست موضوعی غرر الحکم، دانشگاه تهران، ج ۷، ص ۴۰۵.
۲. الکافی، ج ۲، ص ۱۲۱.
۳. منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۷؛ تحف العقول، ص ۳۹۹.
۴. منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۶، ح ۶۵۵۱؛ کنز العمال، ح ۵۷۳۷.
۵. بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۱۲۰، ح ۱۱.
۶. همان، ج ۲، ص ۶۲.

است و آنچه رذایل را ظاهر و آشکار می‌کند، تکبر و غرور و خودخواهی است. علی علیه السلام فرمود: «التَّوَّاضِعُ يَنْشُرُ الْفَضِيلَةَ وَ التَّكْبُرُ يُظْهِرُ الرَّذِيلَةَ»^۳ فروتنی باعث نشر فضیلتها و تکبر عامل بروز رذایل است.»

۷. محبوبیت در نزد مردم

اثر دیگر فروتنی، محبوبیت مردمی پیدا کردن است؛ همان چیزی که بسیاری تلاش می‌کنند از راههای ناصحیح به دست آورند، ولی اسلام توصیه کرده که تحصیل محبوبیت و جایگاه اجتماعی در گرو فروتنی است. علی علیه السلام فرمود: «تَمَرَةُ التَّوَّاضِعِ الْمَحَبَّةُ، تَمَرَةُ الْكِبْرِ الْمَسِيَّةُ»^۴ میوه فروتنی، محبوبیت [در میان مردم] است و میوه [تلخ] تکبر، بدگویی [مردم].»

۸. تنظیم امور

وقتی انسان دارای وقار و مهابت

الرِّزْقَ يَنْبُتُ فِي السَّهْلِ وَلَا يَنْبُتُ فِي الصَّفَا فَكَذَلِكَ الْحِكْمَةُ تَعْمُرُ فِي قَلْبِ التَّوَّاضِعِ وَلَا تَعْمُرُ فِي قَلْبِ الْمُتَكَبِّرِ الْجَبَّارِ لِأَنَّ اللَّهَ جَعَلَ التَّوَّاضِعَ آتَةَ الْعَقْلِ وَ جَعَلَ التَّكْبُرَ مِنْ آتَةِ الْجَهْلِ؛^۱ به حقیقت زراعت در زمین نرم و هموار می‌روید، نه در کوه. پس همین طور حکمت در قلب متواضع [پرورش می‌یابد و] آباد می‌شود و در قلب مستکبر ستم پیشه پرورش نمی‌یابد؛ زیرا خداوند فروتنی را وسیله عقل [و دانش] و تکبر را وسیله جهل قرار داده است.»

۵. هیبت و وقار

از دیگر آثار فروتنی، به دست آوردن هیبت و وقار در بین مردم است. علی علیه السلام فرمود: «التَّوَّاضِعُ يَكْسُوكَ الْمَهَابَةَ»^۲ فروتنی بر تو هیبت و بزرگی می‌پوشاند.»

۶. نشر فضیلت

بسیارند کسانی که از راههای مختلف تلاش می‌کنند فضایل آنها در بین مردم انتشار یابد. برخی تکبر را عامل نشر فضایل می‌پندارند، و این خیالی بیش نیست. آنچه حقیقتاً فضایل انسان را بروز می‌دهد، فروتنی

۱. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۸، ح ۲۴.
 ۲. بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۲۸۷، ح ۱؛ منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۷.
 ۳. مستتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۷؛ غرر الحکم، ح ۴۳۰۴.
 ۴. همان، ح ۴۶۱۳؛ منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۶.

هستی جز خدا بزرگی وجود ندارد و بزرگی نیز جز در پرتو بندگی او میسر نیست، یقیناً جز فروتنی راهی را بر نخواهد گزید.

علی علیه السلام فرمود: «لَا يَتَّبِعِي لِمَنْ عَرَفَ عَظَمَةَ اللَّهِ أَنْ يَتَّعِظَ فَإِنَّ رِفْعَةَ الَّذِينَ يَلْمُونَ مَا عَظَمْتُهُ أَنْ يَتَوَاضَعُوا لَهُ»^۱ سزاوار نیست برای کسی که عظمت خدا را شناخته، بزرگی کند [و خود را برتر بداند]، پس بلند مرتبگی کسانی که عظمت او را می دانند، آن است که در برابر او فروتنی کنند.»

۲. دانش حقیقی

علم و دانش واقعی نوری است که در قلبهای آماده و با لیاقت جای می گیرد و بارزترین ثمره آن فروتنی است. آری، درخت پر بار سر به زیر و چنار بی ثمر سر به فلک دارد. علی علیه السلام فرمود: «الَّتَوَاضَعُ ثَمَرَةُ الْعِلْمِ»^۲ فروتنی میوه دانش است.»

و تجربه تاریخی نیز این را تأیید

بود و در جامعه نیز دارای فضیلت و محبوبیت شد، یقیناً کارهای روز مره او نیز از نظم و نظام متناسب برخوردار خواهد بود. علی علیه السلام فرمود: «يُخَفِّضُ الْجَنَاحَ تَنْتَظِمُ الْأُمُورُ»^۱ با [فروتنی و] گستردن بال و پر [برای دیگران] کارها تنظیم می یابد.»

راه رسیدن به تواضع

تواضع حقیقی؛ نه ظاهری و تصنعی، امری نیست که با پا شدن و خم شدن و مؤدبانه و سنگین و ملایم حرف زدن به دست آید. بسیارند کسانی که اینگونه حرکات را برای صید دیگران و رسیدن به مقامات اجتماعی بیشتر پیشه خود ساخته اند؛ غافل از اینکه هرگز به آنچه می خواهند، دست نمی یابند. هر چند ممکن است چند صباحی همچون سراب باعث جذب و تمایل دلهای دیگران بشوند، ولی یقیناً این جذب ماندگار و پایدار نخواهد بود. فروتنی ریشه دار که رنگ خدایی دارد، به چند امر حاصل می شود:

۱. درک عمیق عظمت خداوند

آنکه شناخت و فهمید که در

۱. منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۷، ح ۶۵۵۴.

۲. نهج البلاغة، خ ۱۴۷.

۳. منتخب میزان الحکمة، ص ۵۳۷، غرر

الحکم، ح ۳۰۱.

و علی علیه السلام نیز که باب علم نبی صلی الله علیه و آله است و هزار باب علم را از او فرا گرفته، افتخارش این است که «ابو تراب» و خاکنشین است.

۳. توحید و بندگی

عامل دیگر برای رسیدن به تواضع، رسیدن به توحید الهی به معنای واقعی کلمه، از جمله توحید در عبادت و بندگی است. امام صادق علیه السلام فرمود: «وَلَا يَغْرِفُ مَا فِي مَعْنَى حَقِيقَةِ التَّوَّاضِعِ إِلَّا الْمُفَرِّقُونَ [مِنْ عِبَادِهِ] الْمُسْتَقْلِينَ بِوَحْدَانِيَّتِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ عِبَادَ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا...»^۱ و حقیقت تواضع را جز مقربانی که مستقل در وحدانیت خداوندند، درک نمی‌کنند. خداوند عز و جل می‌فرماید: بندگان خداوند رحمان کسانی هستند که در زمین با آرامش [و بی تکبر] راه می‌روند...»

معیار کلی برای تواضع مثبت و قابل تأیید این است که تواضع برای خدا باشد، مانند: تواضع در مقابل مؤمن به خاطر ایمانش، تواضع در مقابل فقیر و عالم و... به خاطر رضای خداوند

می‌کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که علم اولین و آخرین را داشت، برترین فروتنی را از خود نشان داد. علی علیه السلام درباره او چنین می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ عَلَى الْأَرْضِ وَيَجْلِسُ جَلْسَةَ الْعَبْدِ وَيَخْصِفُ بِيَدِهِ نَعْلَهُ... وَيَرْكَبُ الْجِمَارَ السَّعَارِي وَيُزِدُ خَلْفَهُ»^۱ و [پیامبر صلی الله علیه و آله] روی زمین [بدون فرش] می‌نشست و غذا می‌خورد و با تواضع همچون بردگان جلوس می‌کرد و با دست خود کفش خویش را وصله می‌کرد... و بر مرکب برهنه سوار می‌شد و [حتی] کسی را پشت سر خویش سوار می‌کرد.»

۱. نهج البلاغه، خ ۱۶۰.

۲. بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۲۱.